

Сагындык кызы Жанардын 10.01.01 – кыргыз адабияты жана 10.01.09 – фольклористика адистиги боюнча жазылган «Алымул Үсөнбаевдин чыгармачылыгындагы салттуулук жана өздүк чеберчилик маселелери» аттуу кандидаттык диссертациясынын алдын ала коргоосу боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетине жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д 10.20.616 Диссертациялык кеңешинин өткөрүлгөн кезектеги отурумунун

№13 ПРОТОКОЛУНАН КӨЧҮРМӨСҮ

2022-жылдын 11-марты

Бишкек шаары

Отурумга диссертациялык кеңештин 16 мүчөсү катышты:

1. Акматалиев Абдылдажан Амантурович – диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик. Адистиги: 10.01.01, 10.01.09;
2. Ыйсаева Нурзина Токторбековна – филология илимдеринин кандидаты, диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы. Адистиги: 10.01.01;
3. Үкүбаева Лайли Үкүбаевна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01;
4. Асанова Алтын Асановна – филология илимдеринин кандидаты, доцент. Адистиги: 10.01.10;
5. Орозобекова Жылдыз Калмашевна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.09;
6. Мамбеталиев Кубан Илиязович – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01;
7. Кадырмамбетова Айнура Күмөновна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01;
8. Абакиров Курманбек Абакирович – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01, 10.01.09;
9. Тиллебаев Садык Алаханович – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01;
10. Байгазиев Советбек Орозканович – филология илимдеринин доктору, профессор. Адистиги: 10.01.01, 10.01.09;
11. Искендерова Суусар Искендеровна – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01;
12. Орозова Гүлбара Жалаловна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.09;
13. Койчуев Бахтияр Турарович – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01, 10.01.03;
14. Джумагазиева Нуржан Курманбековна – филология илимдеринин кандидаты. Адистиги: 10.01.10;

15. Эгембердиева Аида Абдыжапаровна – филология илидеринин доктору, доцент.
Адистиги: 10.01.01;
16. Шаповалов Вячеслав Иванович – филология илимдеринин доктору, профессор.
Адистиги: 10.01.03 (онлайн).

КҮН ТАРТИБИНДЕ КАРАЛУУЧУ МАСЕЛЕ

2. Сагындык кызы Жанардын 10.01.01 – кыргыз адабияты жана 10.01.09 – фольклористика адистиги боюнча жазылган «Алымул Үсөнбаевдин чыгармачылыгындагы салттуулук жана өздүк чеберчилик маселелери» аттуу кандидаттык диссертациясынын алдын ала коргоосу.

УГУЛДУ:

Отурумдун төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик А.А. Акматалиев ачып, күн тартибинде каралуучу маселе менен тааныштырды.

Диссертациянын темасы “Алымул Үсөнбаевдин чыгармачылыгындагы салттуулук жана өздүк чеберчилик маселелери” жана илимий жетекчиси ф.и.д., доцент М.Көлбаева. Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун окумуштуулар кеңешинде 29.12.2017 бекитилген.

Ишти кароо үчүн төмөнкү эксперттер дайындалган:

Филология илимдеринин доктору Орозобекова Ж.К.;

Филология илимдеринин доктору Эгембердиева А.А.;

Филология илимдеринин кандидаты Ибраимов К.

Изилдөө КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун “Манас”, фольклор жана акындар поэзиясы бөлүмүндө аткарылды.

Отурумдун төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик А.А. Акматалиев илимий иштин мазмунун баяндап берүү үчүн диссертантка сөз берди. Диссертациялык ишинин кыскача мазмуну жана илимий жыйынтыктары тууралуу диссертант Сагындык кызы Жанар төмөндөгүлөрдү баяндады:

Диссертант Сагындык кызы Ж.: Саламатсыздарбы, урматтуу Диссертациялык кеңештин төрагасы, Диссертациялык кеңештин мүчөлөрү! Изилдөөгө коюлуп жаткан илимий ишибиздин темасы “Алымул Үсөнбаевдин чыгармачылыгындагы салттуулук жана өздүк чеберчилик маселелери” деп аталат.

Теманын актуалдуулугу: Алымкул Үсөнбаев – төкмө акын, айтуучу катары эле эмес бир канча обондордун жана күүлөрүн, лирикалык ырлардын, поэмалардын автору катары кыргыз элине кеңири таанымал акын. Ушундай ар өнөрдүн башын бир боюна сиңирген, эки доордо жашап, заман талабына жараша чыгармачылык жаңыланууга ээ болгон Алымкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгын талдоо, бүгүнкү адабият таануунун жетишкендигинен туруп баа берүү учурдагы негизги маселелерден, бул бир. Экинчиден, элдик жомокторду жаңыча формада кайрадан иштеп чыгуудагы акындын ийгиликтери, кемчилиги, кенже эпосторду айтуудагы айтуучунун вариантынын башка айтуучулардан өзгөчөлөнгөн айырмачылыгын белгилөө. Үчүнчүдөн, акындын өзүнө гана ылайыкташкан чыгармачылык өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтүү, оозеки чыгармачылыктан

профессионалдуу чыгармачылыкка өтүүдөгү анын ролу, таасири кандай болду деген маселелерди талдоо, төртүнчүдөн, ырчылыгы эки доордо калыптанган акындын чыгармачылыгына доордун таасири канчалык таасирин тийгизди деген маселелер Алымкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгына кайрылуунун негизги зарылдыгы болду. Акындар чыгармачылыгынын тарыхында Алымкул Үсөнбаевдин аты Токтогулдун окуучусу катары, залкар акындардын замандашы, Калык, Осмонкул, Карамолдо, Атай, Муса, Шаршен ж.б. өнөрлүүлөр менен филармонияда бирге иштешкен кесиптеш катары көп эле эскерилип, Токтогулдун негизги шакирттеринин бири катары көп эле айтылып, чыгармачылыгы тууралуу ар түрдүү макалалар, эскерүүлөр, конференциялык докладдар жазылып келген. Демек, илимий негизде Алымкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгында калыптанган салттуулукту, анын вариантындагы кенже эпостордун сюжеттик өзгөчөлүктөрүн белгилеп жаңычылдыктарын көрсөтүү менен кыргыз адабият тарыхынан алган ордун белгилеп, чыгармаларына объективдүү баа берүү учурдун талабы. Иштин актуалдуулугу да мына ушул маселелерден көрүнөт.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Алымкул Үсөнбаевдин өмүр жолун, чыгармачылыгын калыптандырган конкреттүү тарыхый, коомдук жагдайларды эске алуу менен акындын инсандык, чыгармачылык портретин түзүү. Акындар чыгармачылыгында канча кылымдардан бери сакталып келген салттуулуктун Алымкул акындын чыгармачылыгында улантылышын жана ошондой эле көпчүлүк ырчылардан бөтөнчөлөнгөн жеке чыгармачылык өзгөчөлүктөрүн белгилөө, бүгүнкү күнгө чейин жарык көргөн чыгармаларына тематикалык-идеялык талдоо жүргүзүү менен анын ырчылык, төкмөлүк, айтуучулук, обончулук, күү чыгаруу, аны чертүү өңдүү ар өнөрдүн башын бириктирген чыгармачылык синкреттүүлүк сапатын белгилөө; элдик жомокторду кайрадан иштеп чыгуудагы өздүк кошумчаларын, жаңычылдыгын белгилөө; кенже эпосторду айтуудагы А.Үсөнбаевдин ийгилик, кемчиликтерин белгилөө, өздүк вариантын сюжеттик-композициялык, поэтикалык өзгөчөлүктөрүн ачуу; акындын чыгармачылыгындагы доордун таасирин, адабий мурастарынын көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн, эстетикалык кунарын талдоого алуу болду.

Бул максатты иш жүзүнө ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттерди астыбызга койдук:

- Алымкул Үсөнбаевдин өмүр жолу жана чыгармачылыгынын изилдениш абалына обзор берүү;
- Алымкул Үсөнбаевдин чыгармаларын жалпы акындар чыгармачылыгынын контекстинде талдоого алып, өнөрдө калыптанган салттуулуктун уланмалуулугун, башка акындардан айырмаланган жекечелик өзгөчөлүктөрүн ачып берүү;
- Кенже эпостору айтуудагы өздүк варианттарынын илимий анализге алуу жана жөө жомокторду трансформациялоодогу ийгиликтерин көрсөтүү;
- Акындын чыгармаларындагы доордун көркөм сүрөттөлүшүн белгилөө;
- Чыгармаларынын идеялык багытын, тематикалык, жанрдык өзгөчөлүктөрүн белгилөө;
- Акындын айтыш өнөрүндөгү бөтөнчөлүктөрүн ачуу;
- Акындын чыгармаларынын поэтикалык өзгөчөлүгүн ачып берүү;

Иштин структурасы. Диссертация киришүүдөн, үч баптан, корутунду жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, тиркемелерден турат.

Диссертациянын биринчи бабы «Алымкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгынын салттуулугу, жаңычылдык белгилери» деп аталып, бир нече параграфтарга бөлүндү.

Анда акындын чыгармачылыгын изилдениш тарыхы, чыгармачылык калыптануусу, акындар чыгармачылыгындагы калыптанган төкмөлүктүн салттуулугу, устат-шакиртчилик, чыгармачылыктагы синкретизм, көркөм поэтикалык салттуулуктар өндүү салттуулук жана өздүк чеберчилик проблемалары, айтыш өнөрүндөгү таланты каралды.

1.1. А.Үсөнбаевдин чыгармачылык жолунун изилдениш тарыхы, методологиялык негиздери. Алымкулдун чыгармаларын алгачкы жолу 1923-жылы К.Мифтаков жазып алып, КР УИАнын Кол жазмалар фондуна тапшырган. Фольклорист тапшырган материалдарды акындын коштошуу, учурашуу, көрүшүү ырлары жана күүлөрү түзөт. К.Мифтаковдон башка Ы.Абдрахманов, Ч.Шакетаев, Э.Муканбетов, Ж.Таштемиров, О.Соороновдор да акындын чыгармаларын чогултуп, ар кайсы жылдарда кол жазмалар фондуна тапшырышкан. Бул материалдардын арасында акындын вариантындагы “Саринжи, Бөкөй”, “Кедейкан” кенже эпостору да бар.

Алымкул Үсөнбаевдин алгачкы “Ырлар” деп аталган жыйнагы 1938-жылы жарык көргөн. Ушул эле жылы “Кожожаш”, “Ырлар жыйнагы”, “Саринжи, Бөкөй” китептери да жарыкка чыгат. Ушундан баштап акындын ырлары, поэмалары, акындын вариантындагы кенже эпостор улам басылып, коомчулукка жарыяланып келет. Ырчынын чыгармачылыгына илимий көз карашта баа берип, басып өткөн өмүр жолуна кайрылгандардын алгачкыларынын бири – К.Маликов. Бул акын жөнүндөгү адабий коомчулуктагы алгачкы пикир десек болот. Акын жөнүндө К.Маликовдун алгачкы макаласы 1938-жылы “Ала-Тоо” журналына латын алфавитинде жарыкка чыгат. Мына ушундан баштап акындын чыгармачылыгы боюнча К.Рахматуллин, Т.Үмөталиев, К.Укаев, С.Мусаев, Ж.Таштемиров, С.Байходжоев, В.Виноградов, С.Эралиев, Б.Кебекова, А.Обозканов, А.Абдразаков, С.Тиллебаев, М.Көлбаева ж.б. адабиятчы, окумуштуулар өз пикирлерин жазыпса, “Кыргыз адабиятынын тарыхында”, “Кыргыз поэзиясынын антологиясында”, “Залкар акындар”, “Айтыш” серияларында акындын чыгармалары тууралуу айрым ойлор айтылып келген. Булардын ичинен С.Байходжоевдин 1962-жылы жарыкка чыккан “Алымкул Үсөнбаев” аттуу эмгегин баса көрсөткүбүз келет. Бул эмгекте акындын өмүр баяны жөнүндө айтылып, чыгармаларынын идеялык-тематикалык өзгөчөлүктөрү талданып, акын колдонгон көркөм сөз каражаттарына ошол мезгилдин деңгээлинде баа берилген. Автор акындын ырларын үч мезгилге: согушка чейинки жана согуш мезгилиндеги ырларына талдоо жүргүзүп, андан соң согуштан кийинки чыгармалары тууралуу сөз кылган. Жогоруда белгиленген окумуштуулардын эмгектеринде да акындын чыгармаларынын идеялык-тематикалык өзгөчөлүгү, анын вариантындагы кенже эпостордун сюжеттик, көркөмдүк маселелери каралган. Диссертациялык иш ушул эмгектердеги ойлорго таянуу менен, системалуу түрдө теориялык негизде илимий натыйжаларды алууга багытталды.

1.3 Акындык өнөрдөгү салттуулуктун А.Үсөнбаевдин чыгармачылыгында калыптанышы. Акындар поэзиясынын кайсы өкүлүн албайлы, чыгармачылыгынын калыптанышына түздөн-түз фольклор таасир этет. Алымкул Үсөнбаевдин ырчылык шыгынын ойгонушуна энесинен өткөн тубаса талант негиз болсо, өзгөчө таасир тийгизген эң башкы эстетикалык өбөлгөлөр элдик оозеки чыгармачылык, анын ичинде улуу “Манас” эпосу башында турган бир катар кенже эпостор болгон. Эл арасынан жомокторду, элдик ырларды, күүлөрдү көп угуп, анын көбүн эсине тутуп, айрымдарын өз алдынча теңтуштарынын арасында да аткарып жүрөт. Демек, акын ырчылык талантын алгач фольклордон таасирленүү аркылуу түптөп, кийин акындык өнөрдүн эволюциялык өнүгүү

баскычтарын: жамакчылык, ырчылык, төкмөлүктү басып өтүп, “эл ырчысы – Алымкул төкмө” аталат.

Төкмөлүктүн чыныгы профессионалдык жолуна түшүшүнө Токтогулдун “ырчылык мектеби” чоң таасирин тийгизет. Бала кезинде уккан жомок, эпостор, элдик ырлардын үлгүлөрү акынды ырчылыкка шыктантса, Аттокур, Сулайман, Айдыраалы өңдүү ырчылар жаш Алымкулга ырчылыктын маанисине түшүнүп, көркөм сөзгө кызыгуусун арттырат. Ал эми улуу акын Токтогул Алымкулдун чыныгы элдик ырчыга айланып, татыктуу чыгармаларды жаратып, көпчүлүк элдин арасында чоң кадыр-баркка ээ болуусуна тикеден-тике себепчи болгон. Өз кезегинде Алымкул да Токтосун, Ысмайыл, Эстебес, Ашыраалы сындуу акындарга ырчылыктын сырларын үйрөтүп, устаттык кылат. Бул акындын көркөм сөз өнөрүндөгү устат-шакирттик салттуулугун улантуучу катары мүнөздөйт. Кыргыз элинин атактуу акыны Токтогул Сатылгановго жолугушуп, ырчылык жагынан таалим алышын жаш ырчынын чыгармачылыгындагы бурулуш этабы деп атасак болот. Токтогулдун Алымкулга болгон жаркын мамилеси анын ар бир ырынан эле байкалып турат. “Алымкул устатынан жүздөгөн, миндеген элдерге рухий ырахат тартуулай алган төкмөлүк өнөрдүн бийик эстетикалык талап-мүдөөсүн, этикалык маданиятын жакындан түшүнүп, комузчулук менен ырчылыктын көптөгөн ыкма, жолдорун, б.а. төгүп ырдоонун сырларын; айтышуунун чеберчиликтерин; обон чыгаруу жолдорун; комуз чертүүнүн түркүмдөрүн; эпосторду айтууну жана элге тамаша көрсөтүүнү биринчи планга коюп, эл каалап турса түнү бою малдашын жазбай отуруп өнөрүн тартуулоону Алымкул дал ушул Токтогулдан үлгүлөгөн

Акындын чыгармачылыгында тематикалык салттуулуктун орун алгандыгын да баса белгилегибиз келет. А.Үсөнбаев да салттуу болуп калган аккан суу, табият, махабат, секетбай, арноо ж.б. темасында чыгармаларды жаратты. Бул темалардын улам кийинки ырчыларда жаңы түс, жаңы маани алышына себепкер болду. Б.а. өзүнө чейинки акындардын салттык нугун уланта алды. Бирок андагы жекелик, өздүк чеберчилик өзү жашап жаткан замандын талап-мүдөөлөрүн, жетишкендиктерин кошо көркөм сүрөттөй алганында болду.

1.4. А.Үсөнбаевдин айтыштарындагы өздүк чеберчилик. Алымкул Үсөнбаев дагы боз улан кезинен тартып комузчулук менен ырчылыкты чыгармачылыктын кош канатындай күүлөп, өнөр жагынан да, төкмөлүк жагынан да такшалып, өмүрүндө бир топ акындар менен айтышып, кээде алым сабакка өтүп, же учурашууда сынашып, бул өнөрдү улантып келген. Акындын алгачкы айтыштары өзү айылда жүргөндө Сулайман, Айдаралы ж.б. ырчылар менен ырдашкан айтыштары. Кийин устаты Токтогул менен да далай эл алдында айтышып “Акбаары”, “Кырк-Серке жайлоосунда Токтогул менен жолугушуу”, “Экинчи жолугушуу” деген классикалык үлгүдөгү айтыштарды жаратты. Алымкулдун айтыштары мазмундук жана формалык жактан салттуу айтыштардын нугунда өнүктү, б.а. алым-сабак, тамашалашуу, кордоо маанисиндеги айтыштарды ырдады.

Алымкулдун айтыштарынын көпчүлүк бөлүгүн совет мезгилиндеги айтыштары, б.а. “социалдык курулуштун ийгиликтерин даңазалоо, өлкөнүн өсүп-өнүгүшүнө чакырган агиатциялык чакырык мүнөзүндөгү айтыштар түздү. Буга “Экинчи жолугушуу”, “Осмонкул менен Алымкулдун совхоздор жөнүндө айтышы”, “Ленин күнү” ж.б. айтыштарын кошобуз. Бул айтыштарда жаңы замандын, совет мамлекетинин жетишкендиктери, эмгектин мыктылары өзгөчө идеализацияланган.

Демек, А.Үсөнбаев төкмөлүктө “Акбаары”, “Кырк-Серке жайлоосунда Токтогул менен жолугушуу”, “Аксы багытында” ж.б. классикалык үлгүдөгү айтыштарды жаратуу менен өз заманынын ийгиликтерин, жетишкендиктерин жар салган чакырык мүнөзүндөгү айтыштарды да жарата алды.

Жыйыныгында Алымкул Үсөнбаевди акындар поэзиясында калыптанган салттуулуктардын нугунда чыгармачылык тагдыр күткөн акын, төкмө, улуу устат, кыргыз маданиятында өз орду бар инсан катары сыпаттоого болот.

Экинчи бап «Фольклордук жанрлардын Алымкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгында иштелиши» деп аталып, 2 параграфтан турат. Бул бапта акындын элдик жомок, уламыштардын негизинде жараткан жомоктору, акындын вариантындагы “Кожожаш”, “Олжобай менен Кишимжан”, “Саринжи, Бөкөй” эпостору, аларды башка варианттардан айырмалап турган сюжеттик өзгөчөлүктөрүн көрсөтүүгө аракет жасадык.

2.1. Элдик оозеки чыгармачылыктагы жомок, уламыштардын А.Үсөнбаевдин чыгармачылыгында кайрадан иштелиши. Элдик жомок, уламыштарды акындар кайрадан иштеп чыгып, кара сөздү ырга айландыргандыгын бир катар изилдөөчү-окумуштуулар белгилеп келишет. Алымкул Үсөнбаев да эл арасындагы жомоктордун негизинде “Көзөлшаа”, “Жолборс минген киши”, “Жунусбай мерген”, “Байкобул абышка”, “Эшekten жолборс” жомокторуна жаңы түс берип, ырга айландырып, кайрадан жаратты. Ал бул чыгармалардын элдик мазмуну аркылуу уурулукту, зулумдукту, ач көздүктү ашкерелеп, адилеттүүлүк, акниеттик идеяларын даңазалайт. Тактап айтканда, «Жолборс минген киши» жомогунда элдин мал-мүлкүн уурдап, жеңил оокат менен жашаган уурунун жолборско кабылып, өлүмдөн чоң кыйынчылыктар менен араң кутулганын баяндоо менен «ууруну каракчы урсун» деген элдик түшүнүктү берсе, башка жомогунда эки таптын ортосундагы карама-каршылыктын себептерин ачууга аракеттенет (“Эшekten жолборс”). Ал эми “Көзөлшаа” жомогунда А.Үсөнбаев карапайым эл арасынан чыккан Акылбектин жетик акылы менен кыйынчылыктардан жол таап, акылы менен элге алынышын жана эл башкарган Зара хандын адамдын жакшылыгын билип, ыраазычылыгын билдирип, элин ойлогон хан экендигин жеткиликтүү деңгээлде сүрөттөп бере алган. А.Үсөнбаевдин жомокторунда биз байкагандай бир жагынан күчтүү психологизм, татаал сюжеттик курулмалар жокко эсе болсо, экинчи жагынан акындын чыгармачылыгы фольклордун негизинде калыптанып, өнүгүп келгендигин эске алсак, чыгармалары фольклордук алкактан толук чыгып кете албайт. Бул жагдайларга карабастан А.Үсөнбаевдин жомоктору элдик жомокторду ырга айландырып, жаңычылдыктарды кошуп, формалык жактан өзгөргөн жаңы вариант катары, элдик жомоктон адабий жомокко өтүүдөгү бир баскычы катары эсептейбиз.

2.2. А.Үсөнбаевдин вариантындагы «Кожожаш», «Олжобай менен Кишимжан», «Саринжи-Бөкөй», «Кедейкан» эпосторунун сюжеттик өзгөчөлүктөрү. Алымкул Үсөнбаевдин эпосторду айтуучулугу – анын көп кырдуу чыгармачылыгынын дагы бир салмактуу жагы болуп эсептелет. А.Үсөнбаевдин вариантында “Кожожаш”, “Олжобай менен Кишимжан”, “Саринжи-Бөкөй” жана көлөмү чакан “Кедейкан” кенже эпостору бар. Акындын вариантындагы бул кенже эпостор (“Кедейкандан” башкасы – С.Ж.) 1938-жылдан бери бир канча жолу басылып, окурмандарга тартууланып келди. Жогорудагы кенже эпосторду акын бала кезинен эл арасынан угуп чоңойсо, кийин устаты Токтогулдан толук үйрөнгөн. А.Үсөнбаев устаты Т.Сатылгановдун жанында жүрүп ал айткан эпостордун, жомоктордун көбүн өздөштүрүп, баарын толук аткара билүү

өзгөчөлүгүнө ээ болгон. Өз алдынча эл алдына чыгып төгүп ырдап, ыр куруунун техникасын өздөштүрүп калган десек болот. Бул параграфта А.Үсөнбаевдин варианттары менен башка айтуучулардын варианттары салыштырылып, сюжеттик өзөктүк окуялары ажыратылды.

Демек, акын айткан элдик эпостордун варианттарын салыштыра келип, акындын чыгармачылыгындагы бир айырмачылык катары, элдик кенже эпосторду айтууда, элдик сюжетти кайрадан иштеп чыгууда, элге жеткирүүдө Алымкул Үсөнбаев чоң эмгек кылганын, айтуучулукта өзгөчө орду бар экенин белгилөөгө болот.

Жыйынтыктасак, А.Үсөнбаевдин элдик жомокторду кайрадан иштеп чыгып, ыр түрүндө жомок жаратышы, ал жомокторунун сюжеттик курулушу, поэтикалык өзгөчөлүктөрү, образдар системасынын берилиши акындын айтуучулук өнөрү менен бирге каралуучу өздүк чеберчилиги экендигин айгинелейт.

Үчүнчү бап «А.Үсөнбаевдин чыгармаларынын жанрдык, тематикалык көркөмдүк өзгөчөлүктөрү» деп аталып, үч параграфтан турат. Анда акындын чыгармаларынын тематикалык, жанрдык көп түрдүүлүгү, чыгармаларында доордун сүрөттөлүшү жана поэтикалык өзгөчөлүктөрү талдоого алынды.

3.1. Акындын чыгармаларынын тематикалык, жанрдык көп түрдүүлүгү.

Алымкул Үсөнбаевдин көркөм мурасы жанрдык жактан ар түрдүүлүккө ээ экенин байкоого болот. Ал санат, насыят, терме, сүйүү, эскерүү, айтыш сыяктуу элдик оозеки чыгармачылыктын салттуулугун улантуу менен бирге бул жанрларда өзүнүн чеберчилигин көрсөтө алды. Алымкул Үсөнбаев өз санатында эмгек гана эрезеге жеткирерин белгилеп, “эл менен сен бийиксиң, элден чыксаң кийиксиң” деп Арстанбектин калк тууралуу таамай оюна “кандай мыкты болсоң да, кайратың чыгат эл менен” деген жаңыча ой менен өз кошумчасын айтып турат.

Акындар чыгармачылыгындагы салттуу темалардын бири – аккан суу. Дүнүйө, өлүм, өмүр аталышындагы ырлар сыяктуу эле бул аталыш да акындардын жеке баамы, чыгармачылык дараметине жараша түрдүүчө сүрөттөлөт. Суунун улуулугун, анын адам өмүрү үчүн кымбат экенин Алымкул Үсөнбаев да ырдаган. Суунун жан-жаныбарга жашоо берген ыйык касиетин, пайдасын ырдап келип, ырды өзү жашаган доорго байланыштырып аяктайт.

Бардык эл ырчылары, төкмө акындар сыяктуу эле А.Үсөнбаев да махабат темасына кайрылбай койгон эмес. Анын “Жүзүмдөн бир тал үзүп бер”, “Гүл менен”, “Ак жибек кийген селкиге”, “Эскерме”, “Жигиттин каты” ырлары махабат темасында жазылган саналуу ырлардан. Алымкул окутуучусу Токтогулдан таасирленгенин билебиз, ошондуктан улуу акындын сүйүү темасындагы ырларын мазмун-формалык, стилдик жактын улантышы байкалат. Мисалы, “Селкинчек” деген ырында Токтогулдун ырларына окшош образдуу параллелизмди, көркөм элестерди көрүү кыйын эмес.

А.Үсөнбаев өзү жашап жаткан шаар, кыштактарын, барып элге ыр ырдап жүргөн жайлоолорун ырга кошуп ырдап табият темасындагы (пейзаждык лирика) ырларды жараткан. “Каркыранын көрүнүшү”, “Күз”, “Жазга маал”, “Капчыгай”, “Ысык-Көлдө”, “Кең-Кол”, “Кең-Сай”, “Кыргызстан”, “Фрунзе”, “Жалал-Абаддын көрүнүшү”, “Кыргыз тоосу”, “Таластын көрүнүшү”, ж.б. ырлары буга күбө. Бул ырларынан кыргыз жергесинин образы көз алдыга элестеп, акын сүрөттөгөн кең аймактардын географиялык түзүлүшү, экономикалык абалдары менен тааныша алабыз. Акын бул темага 30-жылдарда эле

кайрылып жана чыгармачылыгынын бардык мезгилинде улам кайрылып, ырдап, жазып турган.

Угуучуну оң сапаттарга үндөп, философиялык ой жүгүртүүлөрдү камтыгандыгы менен айырмаланып турган нускалык (дидактикалык) үгүт, үлгү маанисиндеги терең ойлор күчтүү сакталган насаат ырлар Алымкулда эр азаматтын жашоодогу оң-терс сапаттарын сыпаттоо менен ырдалат. Акындын насаат ырларын согуш темасына арналган ырларында абдан көп учурайт. Алымкул элдик оозеки чыгармачылыктагы салттуу болуп калган санат-насыят ырларынын нугунда өзүнүн чыгармаларын жаратуу менен өз заманынын жетишкендиктерин, кемчиликтерин кошо сүрөттөө менен бул жанрларга жаңы бир өң-түс бергенин байкоого болот.

Эл арасында барктуу, кадырлуу, оозунда кеби бар, сөзгө чебер өнөр ээлеринин чыгармачылыгына, адамдык сапатына, адамкерчилигине, алардын коомдогу алган орду, бири-биринен өзгөчөлүнүп турган артыкчылыктары жана негизги жакшы жактары сыпатталган эскерүү ырлары А.Үсөнбаевдин өнөр казынасында да орчундуу орунду ээлейт. “Калыкка эстелик”, “Мусага эстелик”, “Атайга эстелик”, “Шотага” ж.б. ырлары жалпыга белгилүү зор таланттарды эскерүүгө арналган.

Алымкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгы жазмага өткөндөн кийин эки багытта, нукта кеткендиги байкалат. Бири, өзү билип, айтып жүргөн, айрымадырын кийин иштеп чыккан элдик жомокторунун, “Саринжи-Бөкөй”, “Кожожаш” өңдүү эпосторунун, элдик салт-нуска менен ырдалган санат, насыят, кошок, аккан суу ж.б. төкмөлүк ыкта ырдалган салттуу үлгүлөр болду. Экинчиси, кадимки профессионал жазма акындардай жаңы ык табууга умтулган ар кыл формадагы ырлары жана поэмалары. Элдик төкмө акындардын чыгармачылыгында поэма негизги орунда тургандыгы маалым, акындын чыгармачылыгы бул жанрды да өз ичичне камтыйт.

3.2. Акындын чыгармачылыгындагы доордун сүрөттөлүшү же жаңы замандын жарчысы катары жаралган ырлар. Өз элинин турмуш-жайын, ой-тилегин, илгери үмүттөрүн, аз болсо да, комузга кошуп, тилектештеринин арасында ырдаганын Алымкул акын көп эскерген. Акындын Октябрь революциясына чейинки ырларынын көпчүлүгү көздүн жашы, көкүрөктүн дарты менен жуулгандыгын өз эскерүүлөрүнөн маалымат ала алабыз. «Мага эски ырларымды эске түшүрүш өтө кыйын, – дейт Алымкул Үсөнбаев, – анткени, мен эски ырларымды эске салуу менен таза унуткум келген эски турмушумду эске түшүрөм. Бала Үсөндүн агасынын ашындагы ырдаган ырымды ойго салсам, менин көз алдыма аптан кийинки манаптардын кызыл камчыга алып, үй-жайымды талап, жалгыз атымды тартып кеткени элестейт. Ал эми 1916-жылдагы ырларымды эскергенимде мен суудай аккан канды, көлдөй жашты элестетем” - дейт.

Советтик мезгил өз идеологиясын таратууда, элге жайылтууда Алымкул сындуу эл акындарын пайдаланышкан. Кыргызстандын ар кыл региондорунан, өрөөндөрүнөн өнөр ээлерин чогултуп, ырчы-чоорчуларын колхоз, совхоздоруна концерт койдуртуп, жумушчу-дыйкандардын руханий жан дүйнөсүн байытуу менен кошо идеологияны жайылтууну да милдеттендирген. Мындай процесстин кемчилик жактары менен кошо артыкчылык жактары болду. Токтогулдун, Калыктын, Осмонкулун, Алымкулдун «Ленин», «Партия», «Жаркын келечек» сыяктуу ырлары жаралды. Акындын бул темаларда жаралган ырлары өтө көп. Ушундай темадагы ырлар менен жаңы доорду, жаңы заманды мактап андагы болуп жаткан өзгөрүүлөрдү «Москва», «Конституция күнүнө», «Жыргап жатат элибиз», «Жыйырма жылдык октябрга арнап», «Москванын көрүнүшү»,

«Октябрдын таңы менен», «Учкан уя» ж.б. сыяктуу ырлары Советтик өлкөнүн өзгөчө ар кыл жактарын белгилеп, кыргыз элинин илими, билими, маданияты эркиндикке жеткенин баса белгилеп көрсөткөн.

Деги эле ырдалган ырлардын көпчүлүгү шаблонго түшкөн ойлор, кайталанма көз караштар менен чектелип, ырдалган ырларында кандайдыр бир берилүүлүк, өзгөчөлүк көрүнбөгөн сыяктуу. Мунун өзү эмгек алдыңкысын, өлкөнүн ийгилик, жетишкендиктерин ырдоого берилген тапшырма, жалпы талаптын таасири болгон сыяктуу.

Жыйынтыктап айта турган болсок, анда А.Үсөнбаевдин доорду чагылдырууда бардык ырларында коомдун реалдуу картинасын ырга салганга аракеттенген. Бул төкмө акындын чыгармачылыгына илимий нукта объективдүү баа бере турган болсок, анда жалпы Союздук деңгээлдеги саясий көйгөйлөрдү козгоодо, айрыкча Ленин, партия, идеология жөнүндө ырдаган ырларында ошол мезгилдин талап-мүдөөсүнүн чегинде ыр курап, көпчүлүк акындарда кездешкен чыгармачылык тенденциянын нугунда ыр жаратканын, ага кандай саясий социалдык шарттар таасир бергенин көргөзгөнгө аракеттер көрүлдү.

3.3 Акындын чыгармаларынын поэтикалык мүнөзү.

Акындардын чыгармачылыгы элдик оозеки чыгармачылык менен тыгыз байланышта болуп жана анын негизинде өнүгүп келген. Андыктан ошол элдик поэзияга тиешелүү салттуулукту акындар алгач үйрөнүп, өз чыгармачылыгында калыптандырып жана аны өнүктүрөт. Мындай салттуулуктар жанрдык, тематикалык, идеялык салттуулуктар болуп эсептелет. Акындар чыгармачылыгы элдик поэзиянын салттарына таяна тургандыгы жөнүндө М.К.Көлбаева мындай дейт: “традициялуулук (салттуулук) биринчи кезекте, поэтикалык чыгармаларынын тилинин стилистикалык стереотиптүүлүгүнөн көрүнөт. Ал элдик поэзиядагы көркөм формула жана шилтемелердин колдонулушу менен мүнөздөлөт.

Алымкул акын алгач ыр куроо, муун өлчөм, уйкаштык сыяктуу элдик поэзияда салт болуп калган көркөм каражаттардын негизинде ырларын жаратат. Алымкулда элдик салт мазмунда гана эмес, форманы берүүдө да өзгөчө экени байкалат. Мисалы, “Эшekten жолборс”, “Көзөлшаа” сыяктуу элдик жомокторду, элдик тамсилдерди кайрадан иштеп чыгып, жаңы формадагы, мазмундагы чыгармаларды элге тартуулайт.

А.Үсөнбаев башка акындардын акындык өнөрканасында сакталып келген салттуу поэтикалык каражаттарды пайдалануу менен өзүнүн чыгармачылыгына жаңылык киргизүүгө аракеттенет. Алсак, көп акындардын чыгармачылыгында кезиккен “Кара тоонун боорунан, Кайнап чыккан аккан суу” – деген аккан суу тууралуу философиялык салттуу формула Алымкулдун чыгармачылыгында да өздүк чеберчилик жана жаңы замандын деми менен ырдалгандыгын көрөбүз.

Ак жалама зоолордон,
Жарып чыккан аккан суу.
Алкымынан жез канат,
Балык чыккан аккан суу

Акындар поэзиясындагы «жорго», «булбул», «күкүк», «торгой» жана башка поэтикалык формулалар Алымкулдун чыгармаларында баштапкы калыбында сакталат. Мисалы:

Ошондо барып көрүштүм,
Токтогул булбул асылга.

Күүлөнүп ырдап отурсан,

Күкүк элең шактагы. Мындай сөз формулалар тууралуу адабиятчы А.Садыков “акын жалпы элдик тилдин казынасынан пайдаланары чындык. Бирок, аны ар ким өзүлөрүнүн дараметине жараша ар кандай деңгээлде көркөмдөйт, кооздойт. Айталык, ал мурдатан фольклордо жашап келген сөз каражаттарына кайрылган күндө да, аны конкреттүү учурларга ыңгайлаштырат, ага жакын маанилик оттенколорду киргизет” – деген оюн билдирет. Демек, А.Үсөнбаев да элдик поэзияда салтка айланган жеке сөз формулаларды колдонуп, өзү жашаган доорго жараша жаңылап бергенин мисалдардан көрдүк.

Алымкул Үсөнбаев өзүнүн чыгармачылыгында троптун эң эле кеңири тараган түрү болгон салыштырууну чыгармачылыгынын дээрлик бардык жанрларында кеңири колдонот:

Тамылжыган эки көз
Таңда чыккан чопондой.
Көмкөрүлгөн соорусу
Казан асып койгондой.
Көз кумары тулпардын
Көркөмүнө тойгондой.
Кашка маңдай, ак шыйрак

Колдон жасап койгондой. Алымкулдун чыгармаларындагы “Асман менен сүйлөшүп, Турган өңдүү келбети”, “Тоо мойну шуру тагынган, тоту куш сындуу кубулуп” деген өңдүү саптарында салыштыруунун –дай мүчөсүнөн башка дагы “сындуу”, “сыяктуу”, “сымал” өңдүү жандоочтор менен айкалышы да колдонулган.

А.Үсөнбаев көркөм сөз каражаттарынын салыштыруу түрүнөн башка да эпитет, метонимия, фразеологизмдин түрлөрүн, учкул сөз ж.б. түрлөрүн кеңири колдонгон. Айталы, эпитетти акындын ар бир ырынан жыш кезиктирүүгө болот.

Мисалы: “Торбулуу жайлоо Кырк-Серке,

Торгоюм Токо, өз жерин”. [Жогорудагы китеп, 496-б.]. Бул саптарда акындар чыгармачылыгында салттуу болгон «торгой», «булбул», «буудан» өңдүү туруктуу эпитеттердин колдонгон.

Жалпысынан алганда, акындын ырларында туруктуу поэтикалык формулалардын, тилдик көркөм сөз каражаттардын (троптун түрлөрү) бир нече түрү ыктуу пайдаланылат. Ал эми ыр түзүлүшүндөгү муун өлчөмүнүн салттуу нукта болушу, уйкаштыктын мыкты түзүлүшү ырларынын көркөмдүк деңгээлин аныктап турат.

Төкмө акын, эл ырчысы Алмкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгын комплекстүү изилдөөдө төмөндөгүдөй жыйынтыкка келдик:

• Алымкул Үсөнбаев – төкмө акын. Акын өз чыгармачылыгын чакан той-аштарда, кыз оюндарда секетпай, күйгөн ырларды аткаруудан баштайт. Кийин таасирленүү, көнүгүү, тажрыйба топтоо, жамакчылык, өз алдынчалыкка өтүү, төкмөлүк же айтыш акыны, устаттык сындуу салттуу өнүгүү этаптарды басып өтүп, чыгармачылыгы андан ары калыптанган. Акындын акын болуп, чыгармачылыгынын андан ары өнүгүшүнө айылдаш акындар Сулайман, Аттокур, Айдараалы, Үмөталы ырчылардын, кийин Токтогулдун салымы зор болгон. Кийин кыргыздын улуу акындары Токтогул, Калык,

Осмонкул, Ысмайыл өңдүү акындар менен эл алдында ырдашып, чыныгы төкмөлүк сапатты калыптандырган;

- Алымкул Үсөнбаевдин чыгармалары 30-жылдардан баштап жарык көрө баштайт. Акын алгачкы “Ырлар” жыйнагы 1938-жылы басылып чыккан. Ушундан баштап ыр жыйнактары, жомоктору, анын вариантындагы кенже эпостор тынбай жарыяланып келет. Ал эми акындын чыгармачылыгына илимий баа берүү иши К.Маликовдун макаласынан башталып, Ж.Таштемиров, С.Байходжоев, С.Мусаев, Б.Кебекова, А.Обозканов, А.Турдугулов, С.Тиллебаев, М.Көлбаева ж.б. сыяктуу адабиятчылардын акындар поэзиясы тууралуу эмгектеринде, о.э. кыргыз адабиятынын тарыхында, антологиясында, кыргыз адабиятынын тарыхында, залкар акындар серияларында акындын өмүрү, чыгармачылыгы тууралуу илимий талдоолор айтылып, портреттик мүнөздөгү иштер жазылган;

- Алымкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгында акындар поэзиясындагы салттуулук толук сакталган. Муну акындын турган жеринде ырды төгүп ырдаган төкмөлүгүнөн, чыгармачылык синкретизминен, устат-шакиртчиликтин салттуулугунан, идеялык-тематикалык, поэтикалык салттуулуктардан көрөбүз;

- Алымкул Үсөнбаев – айтыш өнөрүнүн мыкты өкүлү. Акындын Токтогул, Калык, Осмонкул сыяктуу белгилүү акындар менен болгон алым-сабак, учурашуу айтыштары бар. Токтогул менен ырдашкан “Акбаары”, “Кырк-Серке жайлоосунда Токтогул менен жолугушуу”, “Аксы багытында” жана “Осмонкул менен Алымкулдун совхоздор жөнүндө айтышы” сындуу айтыштары бул жанрдын классикалык үлгүсү катары бүгүнкү күнгө чейин ырдалып келет. Акындын айтыштарында жаңы заманды, совет өлкөсүнүн жетишкендиктерин даңазалоо идеялары күч экени байкалат;

- Алымкул Үсөнбаев – өз вариантын жараткан айтуучу. Акын элдик эпостордун бир нечесин ырдап, “Кожожаш”, “Саринжи-Бөкөй”, “Олжобай менен Кишимжан” сындуу эпосторду образдык жактан толуктап, негизги канондук сюжеттерге алымча кошумчаларын киргизип, өздүк варианттарын жарата алган. Ошондой эле “Нарикбай” элдик поэмасын айткандыгы тууралуу маалымат бар. Акындын вариантындагы кенже эпостордон тышкары анын эпикалык жанрдагы жомоктору да белгилүү. Элдик жомокторду трансформациялап, ыр түрүндө жомок жаратышы акындын айтуучулугу менен бирге каралуучу өздүк чеберчилигинен кабар берет. Элдик жомокторду ырга салып, аларга жаңы түс берип, мааниси курч тамсилдерди да жараткан. Анын жомоктору, тамсилдери курч окуялуулугу жана поэтикалык өзгөчөлүгү менен өз алдынчалыкка ээ;

- Акын – доордун жарчысы. Ал эки доордо өмүр кечирсе дагы акындык өнөрдөгү салттуу чыгармачылык жолду тутунуп, жаңы заманга жараша жаңычыл темада, идеяда чыгармаларды жаратып, өз ийгиликтерин көрсөтө алды. Жаңы доордо жараткан ырлары көбүнесе согуш, жаңы замандын жетишкендиктерин даңазалоо, чакырык темасындагы ырлар. Акындын салттуу ырларынан, жаңычыл мүнөздөгү чыгармаларынан көркөмдүүлүгү жактан ийгиликтүү чыккан ырлары арбын.

- Алымкул Үсөнбаевдин чыгармаларынын тили бай, көркөмдүгү бийик. Ал акындар поэзиясынын башка өкүлдөрү да таянган элдик поэзияда салтка айланган поэтикалык каражаттарды пайдаланат.

Жыйынтыктап айтканда, Алымкул Үсөнбаев элдик оозеки чыгармачылыктын бай казынасын сактап, жайылтып жана кайрадан иштеп чыгуу менен бирге заманга жараша

ырларды чыгарып, бай мурас калтырган жана айтуучулугу, мукамдуу үнү жана аткаруучулугу менен эл эсинде калган залкар талант.

Көңүл бурганыңыздарга чоң рахмат!

Төрага: академик, Акматалиев: Рахмат. Суроолоруңуздар болсо берсеңиздер.

Филология илимдеринин доктору, Мамбеталиев К.И.: Менде бир суроо бар. Буга чейин акындар чыгармачылыгы боюнча диссертациялар жазылыптырбы?

Диссертант Сагындык кызы Ж.: Рахмат агай. Акындар чыгармачылыгы боюнча буга чейин иштер жазылган. Мисалга алсак Казыбек Мабетимин уулу боюнча М.Көлбаева, Молдо Кылыч боюнча С.Искендерова, К.Акиев боюнча А.Обозканов, К.Досуев боюнча К.Жаманбаева изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн. Ошондой эле акындар чыгармачылыгына түзөн-түз тиешеси бар айтыш өнөрүнүн табияты, эволюциясы боюнча М.Көлбаева докторлук диссертация жазган. Рахмат.

Филология илимдеринин доктору, Искендерова С.И.: Изилдөөндө көбүнчө бизге тааныш фактыларды айтып жатасың, биз билбеген А.Үсөнбаевдин кандай жагдайлары бар экен?

Диссертант Сагындык кызы Ж.: Рахмат сурооңузга. Илимий ишти изилдөөдө биз акындын жолун улантуучу жана анын уулу З.Үсөнбаев менен байланышта болдук. Ал кишиден уккан маалыматы боюнча А.Үсөнбаев “Манас”, “Семетейди” комузга салып өзгөчө обон менен черткен экен. Тилекке каршы ал материал сакталган эмес. Мындан тышкары күүлөрдү аткарууда да анын кыскача тарыхын айтым, легенда сыяктуу кылып айтып туруп анан чертчү экен. Ошондой эле чыгармачылык талант энесинен өткөндүгүн, энеси казак кызы жана казак өлөндөрүн айткан адам экендигин билдик.

Филология илимдеринин доктору, Орозова Г.: Институтта талкууда айтылган сын-пикирлерди карап, оңдоп чыктыңбы ишинди же ошол боюнча калдыбы?

Диссертант Сагындык кызы Ж.: Рахмат сурооңузга. Карап чыгып, ишти оңдочу жерлерин оңдодук. Алсак, Үмөталы ырчы Токтогулга чейин А.Үсөнбаевдин устаты болгон, сенин ишинде ал жөнүндө айтылган эмес деген сын айтылган. Бул боюнча “Үмөталы” деген китепти окуп жана З.Үсөнбаевден да бул жөнүндө сурадык. Ал акындын Үмөталы ырчы менен учурашуу айтыштарына гана түшкөндүгүн айтты.

Төрага: академик, Акматалиев: Рахмат, жообуңузга. Суроолор жетиштүү болду окшойт. ЖАКтын Жобосу боюнча ар бир түзүлгөн эксперттик комиссия диссертант кандай материалдарды колдонсо ошонун баарын карап, таанышып чыгуулары керек, б.а. кол жазмалары, кайсы китептерди окугандыгы, карточкалар менен иштегени, конспектилери ж.б. Мындай жаңгчылдык Жанардын диссертациясынан башталып жатат. Эксперттик комиссиянын мүчөлөрү, филология илимдеринин докторлору Орозобекова Ж., Эгембердиева А. жана филология илимдеринин кандидаты Ибраимов К. чогулуп, жыйын кылып, протокол түзүшкөн, 2022-жылдын 2-мартында түзүлгөн протоколу менин колумда турат, кол коюлган. Анда сөздү эксперттерге берели, филология илимдеринин доктору Орозобекова Ж.

Эксперт, ф.и.д., Орозобекова Ж.: Мен диссертациялык ишти толугу менен карап чыктым. Диссертант диссертацияны жазып жатканда А.Үсөнбаев боюнча макалалары, анын китептери, темага байланыштуу диссертациялык иштерди колдонгон экен. ЖАКтын бардык талаптарына жооп бергенге аракет кылган. Бул диссертациялык иш кызыктуу иш, анткени А.Үсөнбаев кыргызда ак тандай акын катары белгилүү, бул биринчиси. Экинчиден, диссертацияда ушул кишинин портретине баштан-аяк системалуу түрдө

илимий эмгегин тариздеп чыгыштын өзү жакшы жыйынтыктарга алып келген. Бул чоң аракет. Бул бизге А.Үсөнбаевдин атынан башка өзүнүн чыгармачылык бейнесин толук кандуу ачып берди дегендик. Ошондуктан бул диссертациянын илимий методологиялык негизин ачып бере турган илимий эмгектер, экинчиден акындын чыгармаларынын жанрдык өзгөчөлүктөрү, үчүнчүдөн А.Үсөнбаевдин өзүнүн стили, акындын чыгармачылыкка келүү этаптары, ошондой эле акындын көп кырдуулугу: ал бир эле учурда акын, бир эле убакта жомокчу, элдик чыгармаларды аткаруучу экендигин ачып бергенге аракет кылат. Ошондой эле айтыштары тууралуу сөз кылып, айтыштарынын формаларын көргөзүп берет, мисалы 4 саптан айтышуу, 2 саптан айтышуу ж.б. Диссертант ошондой эле ыр түзүлүшүнө көңүл бурат дагы, аны өзүнчө параграф кылып берет.

Суусар эже жакшы суроо берди, биз билбеген жагы кандай деп, мен да ушул суроону берип, сунушумду айткам. Себеби бир кезде А.Айтиалиевдин “Карагул ботом” чыгармасын жазып алган кезде, Т.Абдиевден “Курманбекти” жазып алган кезимде, “акындардын баары эле “Манас,” “Семетейди” айтчубуз дешет, чын эле айтчу беле” деген суроону берчүмүн. Алардын айтымында Алымкул деле, Осмонкул деле, дегеле бардык акындар “Манасты” оозанчу экен. А.Үсөнбаев ушул “Манастын” негизинде күүлөрдү да жараткан, бул тууралуу Б.Алагушевдин эмгегинде берилет. Муну айтканымдын себеби, А.Үсөнбаевдин кандай чыгармачылык ар тараптуулугу болбосун, бардыгын ачып беришиң керек деген сунушумду айткам. Анткени акын күүлөрдү аткарууда да анын тарыхын айтым кылып айтып берет.

Коргоого толук кандуу жарайт. Стилистикалык, пунктуациялык, орфографиялык каталарды айтып, ондогонбуз, ошондуктан талапка туура келет, коргоого сунуштайм. Ийгилик каалайм.

Төрага: академик, Акматалиев: Экинчи эксперт А.Эгембердиевага сөз берели.

Эксперт, ф.и.д., Эгембердиева А.: Урматтуу диссертациялык кеңештин төрагасы жана мүчөлөрү, 10.01.01 – кыргыз адабияты жана 10.01.09 – фольклористика адистиктери боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган Сагындык кызы Жанардын «Алымкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгындагы салттуулук жана өздүк чеберчилик маселелери» деген темадагы диссертациясына жазылган корутунду менен тааныштырып коюуга уруксат этиниздер.

Сагындык кызы Жанардын “Алымкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгындагы салттуулук жана өздүк чеберчилик маселелери” деген темадагы кандидаттык диссертациясы Д10.20.616 диссертациялык кеңешинин профилине туура келет.

Иште кыргыз маданиятынын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн бири акын Алымкул Үсөнбаевдин жалпы чыгармачылыгы боюнча кеңири изилдөө жүргүзүлүп, ал 10.01.01 – кыргыз адабияты жана 10.01.09-фольклористика адистиктеринин паспортуна толугу менен жооп берет.

Иштин максаты жана милдеттери так аныкталган. Диссертациянын изилдөө объектисин А.Үсөнбаевдин жарык көргөн жыйнактары, акындын вариантындагы кенже эпостор, жомоктор жана акындын чыгармачылыгы боюнча изилденген эмгектер түзөт.

Аталган проблема боюнча илимдеги мурдатан түптөлгөн илимий-теориялык, методологиялык өбөлгөлөр изилденген, тиешелүү булактарга сереп жасалган. Диссертант бул милдетти жакшы деңгээлде ишке ашырган.

1. Ал А.Үсөнбаевдин чыгармачылыгынын изилденүү абалына кеңири токтолгон;

2. Тема боюнча буга чейин айтылган ойлорго таянуу менен өзүнүн байкоолорун кошумчалаган;

3. Изденүүчү диссертациянын материалдары жана ага тиешелүү илимий-теориялык эмгектер менен терең таанышкандыгы көрүнүп турат;

4. Изденүүчү чыгарган жыйынтыктар ынанымдуу. Кыргыз адабият таануу илиминдеги калыптанган концепцияларга өзүнүн жекече кошумчасын киргизүүгө аракеттенген.

Диссертант коюлган милдеттерине ылайык тиешелүү факт, материалдар менен таанышкан, адабий-теориялык эмгектер менен иштеп, тиешелүү изилдөө методдорун тандап, ишти жазууда фольклортаануу, акындар чыгармачылыгы, адабияттаануу илиминдеги буга чейинки кеңири колдонулуп келген тарыхый-обзордук, салыштырма-типологиялык, адабий-теориялык, сюжеттик, поэтикалык талдоо методдорун пайдаланган.

Диссертациянын изилдөө объектисинин диссертациянын максат жана милдеттерине ылайык келиши:

Албетте, диссертацияда жаңылык бар. Иштин жаңычылдыгы акындар поэзиясынын ири өкүлдөрүнүн бири А.Үсөнбаевдин өмүрү, чыгармачылык жолу комплекстүү түрдө биринчи жолу талдоого алынып жаткандыгында.

1. Биринчи глава “Алымкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгынын салттуулугу, жаңычылдык белгилери” деп аталып, аталган акындын чыгармачылыгы диссертанттын изилдөөлөрүнө чейин кандай сын-макалалардын объектиси болгондугу каралган. Анын методологиялык негиздери аныкталган. Параграфтын аты эле айтып тургандай, акындын поэзиясындагы мурдатан келаткан салттуу белгилер менен жаңычылдык белгилер тиешелүү мисалдар менен ишенимдүү далилденген. Айрыкча айтыш өнөрүндөгү акындын өздүк чеберчилиги кылдат талдоого алынган. Өз кезегинде изденүүчү башка акындардын текстин мисалга тартып, аларды А.Үсөнбаевдин поэтикалык ойлору менен салыштырган.

2. “Фольклордук жанрлардын Алымкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгында иштелиши” деп аталган экинчи бапта элдик оозеки чыгармачылыктагы жомок, уламыштардын А.Үсөнбаевдин чыгармачылыгында кайрадан иштелишин “Жолборс минген киши”, “Эшпектен жолборс”, “Көзөлшаа”, “Байкобул абышка”, “Жунусбай мерген” жомокторунун мисалында көрсөткөн. Дал ушундай аталышта болбосо дагы ушуга үндөш аталыштардагы жөө жомоктордун адабий жомок катары А.Үсөнбаевдин калеми аркылуу трансформацияланышын, анын мыйзам ченемдүүлүктөрүн, натыйжаларын диссертант жакшы анализге алган.

Ал эми Алымкул Үсөнбаевдин вариантындагы “Кожожаш”, “Олжобай менен Кишимжан”, “Сарынжи-Бөкөй”, “Кедейкан” эпосторунун сюжеттик өзгөчөлүктөрүн аталган эпостордун дагы башка варианттары менен салыштыруу аркылуу ишке ашырган. Мисалы, “Кожожаш” эпосунун С.Конокбаев менен Т.Жээнтаев айткан варианттары бар экендиги коомчулукка маалым. Иште ошол варианттар менен А.Үсөнбаевдин вариантынын ортосундагы окшоштук, айырмачылыктар иликтенип, чыгарманын өзөк окуясы кимисинде канчалык деңгээлде сакталгандыгы, өзгөргөндүгү айтылган жана анын себептери изделген.

Бирок диссертант бардык эле учурда А.Үсөнбаевди мактай бергенден алыс. Айталы, “Кедейкан” эпосу аныкына салыштырмалуу К.Акиевдин вариантында мазмундуу экендигин, “А.Үсөнбаевдин вариантында окуя үзүлүп-үзүлүп берилгендиктен, элге таандык негизги данегин бөлүп алуу да кыйынчылыкка тураарын” калыс билдирет.

А.Үсөнбаевдин кенже эпосторду өз кезегинде Т.Сатылгановдон үйрөнгөнүн, аны менен катар эле Токтогулдун бир топ шакирттери аткарган эпостор алардыкы сыяктуу элге тартууланып калаарын, Токтогулдан үйрөнүлгөн чыгарманын башында биринчи – Токтогул, экинчи болуп, кийинки акындардын ысымы турушу керектиги жөнүндөгү Омор Соороновдун пикирине басым жасап, изденүүчү авторлук жөнүндөгү маселени дагы көтөрөт.

Ар бир параграфтын, ар бир баптын аягында корутундулар тыкан берилген.

Илимий натыйжалар

1. Диссертант иште А.Үсөнбаевдин жалпы чыгармачылыгына кеңири токтолуп, аларга комплекстүү баа берип, системалуу кароого аракеттенет.

2. Акындын төкмөчүлүк өнөрдөгү чыгармаларын, айтыштарын, адабий жомок катары иштеп чыккан чыгармаларын, аткарган жана жараткан эпосторун иликтөөгө алат.

3. Акындын чыгармачылыгын өзүнө чейинки жана өзүнөн кийинки, өзүнө замандаш акындардын чыгармачылыгы менен салыштырып баалайт.

Иштин практикалык баалуулугу бар.

Айрым мүчүлүштүктөр: Жогорудагыдай ийгиликтери менен бирге айрым мүчүлүштүктөр кездешет:

1. Акын аткарган жана жараткан кенже эпостордун башка акындардын варианттары менен болгон айырмачылык, өзгөчөлүктөрү туурасындагы айрым ойлор “Эл адабияты” сериясы менен чыккан китептердин баш сөзүндө башка авторлор тарабынан айтылган учурлар бар. Диссертант калыстык үчүн алардын авторун так көрсөтүп кеткени максатка ылайык келмек;

2. Иште айрым стилистикалык жана грамматикалык каталар учурайт, алар кылдат каралып чыгышы керек.

Сунуштар: Диссертациялык кеңештин эксперттик комиссиясы бул кандидаттык диссертация боюнча жетектөөчү уюм катары 10.01.01-кыргыз адабияты, 10.01.09 – фольклористика адистиги боюнча илимий адистери бар И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Мамлекеттик тил жана маданият институтунун Кыргыз адабияты жана аны окутуунун технологиялары кафедрасын сунуш кылат.

Биринчи расмий оппонент катары изилдөөнүн проблемасына жакын эмгектери бар филология илимдеринин доктору Орозобекова Жылдыз Калмашевнаны сунуш кылат.

Экинчи расмий оппонент катары изилдөөнүн проблемасына жакын эмгектери бар филология илимдеринин кандидаты Казакова Нурзат сунуш кылынат.

Корутунду. Сагындык кызы Жанардын диссертациялык иши илимдин ушул багытыны өнүгүшүнө жеке салымын кошо ала турган эмгек деп баалоого болот. Проблема тарыхый-обзордук, салыштырма-типологиялык, адабий-теориялык, сюжеттик-композициялык, поэтикалык жактан талданып иштелип, коюлган максат, милдеттер аткарылган.

Сагындык кызы Жанардын 10.01.01 – кыргыз адабияты жана 10.01.09 – фольклористика адистиктери боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Алымкул Үсөнбаевдин чыгармачылыгындагы салттуулук жана өздүк чеберчилик маселелери” деген темадагы диссертациясын кабыл алууну сунуш кылат.

Диссертанттын бул ишти аткаруу процессиндеги изилдөөдө кагаздарын, окуган адабияттарын, заметка, изилдөөлөрүн толук карап чыктык. Иш диссертанттын өзү

тарабынан жазылганын, өзү чыгармачылык менен изденгенин тастыктаган материалдар бар. Айрым нерселерди өзү менен маектешип билдик. Диссертанттарга карата жаңыдан тажрыйбаланып жаткан мындай эксперттик текшерүү колдоого ала турган нерсе деп эсептейбиз. Рахмат.

Төрага: академик, Акматалиев А.: Үчүнчү эксперт К.Ибраимов, анын пикирин окумуштуу катчы окуп койсун.

Окумуштуу катчы, Н.Ыйсаева: Үчүнчү эксперт филология илимдеринин кандидаты К.Ибраимовдон 6 бет көлөмүндөгү диссертациялык ишке карата оң баа берилген корутунду пикир келген. Негизинен ишке карата бардык пункттар боюнча анализи менен өзүнүн тиешелүү талабы менен толтуруп жазып берген. Жетектөөчү мекеме катары И.Арабаев атындагы мамлекеттик университетинин кыргыз адабияты кафедрасы, биринчи расмий оппонент Орозобекова Жылдыз Калмашевна, экинчи расмий оппоненти Казакова Нурзат сунушталган.

Төрага: академик, Акматалиев А.: Пикир айтсаңыздар болот.

Филология илимдеринин доктору, Үкүбаева Л.Ү.: Н.Казакованын адистиги туура келеби оппонентке, ал 10.01.01 адистигинде болсо.

Төрага: академик, Акматалиев А.: Диссертант эки шифр боюнча коргоого кетип жаткандыктан Н.Казакова сунушталып жатат. Биринчи главасы фольклор, экинчи главасы адабият.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., академик А.А. Акматалиев: Кабыл алалыбы? Сөздөр барбы? Пикирлер барбы? Баары түшүнүктүүбү? Анда эксперттерди колдоп коёлу, кол көтөрүп койсоңузда, кандай дейсиздер? Сагындык кызы Жанардын 10.01.01 – кыргыз адабияты жана 10.01.09 – фольклористика адистиги боюнча жазылган «Алымул Үсөнбаевдин чыгармачылыгындагы салттуулук жана өздүк чеберчилик маселелери» окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы коргоого сунушталсын. Добуш берип койсоңузда.

Баары - 16

Макул - 16

Каршы - жок

Бир добуштан кабыл алынды.

Жогоруда айтылгандарды эске алып, угуп жана талкуулап,

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна, Жусуп Баласагын атындагы кыргыз улуттук университетине жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д. 10.20.616 Ведомстволор аралык Диссертациялык кеңешинин отурумуну

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1.1 Сагындык кызы Жанардын 10.01.01 – кыргыз адабияты жана 10.01.09 – фольклористика адистиги боюнча жазылган «А.Үсөнбаевдин чыгармаларынын жанрдык, тематикалык жана көркөмдүк өзгөчөлүктөрү» аттуу кандидаттык диссертациялык иши жөнүндөгү эксперттик топтун корутундусу кабыл алынсын;

1.2 Сагындык кызы Жанардын «А.Үсөнбаевдин чыгармаларынын жанрдык, тематикалык жана көркөмдүк өзгөчөлүктөрү» 10.01.01 – кыргыз адабияты жана 10.01.09 – фольклористика адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн даярдалган эмгеги Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиясынын кандидаттык диссертацияларга койгон талаптарына жооп берет деп эсептелсин жана коргоого сунуш кылынсын;

1.3 Диссертациялык ишке расмий оппоненттер катары филология илимдеринин доктору Ж.К.Орозобекова, филология илимдеринин кандидаты, доцент Н.Казакова, ал эми жетектөөчү мекеме катары И.Арабаев атындагы мамлекеттик университетинин кыргыз адабияты кафедрасы бекитилсин.

Д 10.20.616 Диссертациялык кеңештин төрагасы,
филология илимдеринин доктору, академик

Акматалиев А.А.

Д 10.20.616 Диссертациялык кеңештин катчысы,
филология илимдеринин кандидаты

Ыйсаева Н.Т.